

Nebojša Macanović*

SOCIJALNO NEPRILAGOĐENO PONAŠANJE ADOLESCENATA ZA VRIJEME PANDEMIJE VIRUSA KORONE SA OSVRTOM NA VAKVINACIJU U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak

Za vrijeme pandemije virusa korona život građana i njihove aktivnosti odvijale su se u složenim uslovima, a zbog vanrednog stanja djeca i adolescenti teško su podnosili socijalnu izolaciju. U ovakvim okolnostima, gdje je ograničeno kretanje zbog policijskog časa, mladi su bili primorani da većinu vremena provode u kući, izolovani i lišeni uobičajenih svakodnevnih aktivnosti i kontakata. U takvim okolnostima gdje su ograničeni sa kretanjem i na komunikaciju samo sa užim članovima porodice često dolazi do određenih frustracija koje su posljedica upravo usamljenosti i izolovanosti. Svakako da sve to ostavlja traga i na njihovo ponašanje koje je često neprilagođeno i ukazuje na neke od poremećaja u ponašanju kao što su agresivnost, povučenost, plašljivost, depresija i dr. Ovakvo stanje u društvu koje je prouzrokovala pandemija sigurno će ostaviti i određene posljedice na ponašanje, i uopšte na razvoj i formiranje ličnosti, djece i adolescenta ponajviše zbog jedne vrste socijalne isključenosti koja nam je nametnuta i na koju nismo mogli pravovremeno da utičemo kako do toga ne bi došlo. Cilj ovog rada jeste da identifikujemo najčešće oblike socijalno neprilagođenog ponašanja kod adolescenata, a koje je prouzrokovala pandemija virusa korona, te ukažemo koliko je važan adekvatan pedagoško-psihološki pristup kod ove populacije u vanrednim okolnostima.

Ključne riječi: *pandemija, socijalno neprilagođeno ponašanje, adolescenti, vakcinacija, socijalna isključenost.*

* Doktor pedagoških nauka, vanredni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, Republika Bosna i Hercegovina. Studijski program socijalni rad.
E-mail: nebojsa.macanovic@fpn.unibl.org

1. UVOD

Pandemija virusa korona 2019/20. je pandemija koronavirusne bolesti 2019 (COVID-19) koja je izbili u Vuhanu u Kini i koja je praćena infekcijom disajnih puteva i upalom pluća. Epidemija je deklarirana početkom decembra u gradu Vuhan u centralnoj Kini. Pandemija je zahvatila 180 od 193 (93,3%) država članica Ujedinjenih nacija (UN) i obe države posmatračice Generalne skupštine UN. Mnoge zemlje su proglasile vanredno stanje, a sa ciljem suzbijanja pandemije preduzele mjere karantina, policijskog časa i zatvaranja granica. Krajem marta 2020. godine, gotovo četvrtina svjetske populacije je bila u karantinu. Škole i univerziteti su zatvoreni u više od 160 zemalja, što se odrazilo na preko milijardu i po učenika i studenata (91%) širom sveta. Pandemija je dovela do globalnih socioekonomskih poremećaja u svijetu (Macanović, 2020).

Prvi slučaj koronavirusa zabilježen je krajem 2019. godine u kineskom gradu Wuhanu kao ozbiljna upala pluća (Clark et al, 2020; Shiina et al, 2020). Nekoliko mjeseci kasnije, tačnije 11. marta 2020, direktor Svjetske zdravstvene organizacije proglasio je globalno stanje pandemije (Svjetska zdravstvena organizacija, 2020a). U svijetu je zabilježeno više od 130 miliona oboljelih, od kojih je skoro tri miliona preminulo (Worldometers, 2021). Ubrzano širenje virusa ugrožava ne samo fizičko već i psihičko zdravlje. Tako je u istraživanju Wang i suradnika (2020) utvrđeno da je tokom prve faze pandemije više od polovine ispitanih ljudi u Kini bilo pod umjerenim ili ozbiljnim psihološkim stresom, dok je jedna trećina imala anksiozne simptome. Depresivne i anksiozne simptome osjećala je i talijanska populacija (Moccia et al, 2020). Ljudi se međusobno razlikuju po stepenu zabrinutosti u situaciji pandemije (Aschwanden et al, 2020) i po stepenu u kojem poštuju propisane zdravstvene mjere (Carvalho et al, 2020). Uočeno je da se starije osobe i žene više brinu oko trenutne pandemije (Shook et al, 2020; Morales-Vives et al, 2020). Starije osobe i muškarci manje poštuju preventivne zdravstvene mjere (Aschwanden et al, 2020; Clark et al, 2020; Shook et al, 2020). Uz to, žene izvještavaju o više psihičkih smetnji tokom pandemije u odnosu na muškarce (Wang et al, 2020). Osim sociodemografskih karakteristika, moguće je da su sa prilagođavanjem na pandemiju povezane i osobine ličnosti.

Jedna od posljedica pandemije COVIDA-19 je narušeno mentalno zdravlje djece i adolescenata, kao i ostalih kategorija stanovništva. Međutim, mi ćemo se u ovom radu bazirati na poremećaje u ponašanju koji su bili indikativni upravo kod ove ranjive kategorije, ne želeći da umanjimo poteškoće sa kojima su se susretale i ostale kategorije stanovništva. Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata za vrijeme pandemije virusa korona je tema koja nije bila previše zastupljena i istraživana sa naučnog aspekta, te upravo ovom problemu posvetićemo više pažnje u narednom dijelu rada.

2. PANDEMIJA COVID-19 I IMUNIZACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Krajem 2021. godine u Evropi, pa tako i u Bosni i Hercegovini, zabilježen je novi rast oboljelih od COVID-19. Tako je 14. januara 2022. godine dostignut i rekord od 3.162 oboljelih u jednom danu. Prema podacima statističkog portala Worldometers, BiH je trenutno druga u Evropi po smrtnosti, odmah iza Bugarske, sa 4.260 smrtnih slučajeva na milion stanovnika, a treća je u svijetu. S druge strane, prema procentu vakcinisanih, naša zemlja je među posljednjim u Evropi, a zvanični podaci ukazuju i na velike razlike u procentu vakcinisanih u pojedinim dijelovima zemlje. Veliki problem u adekvatnom i relevantnom praćenju procesa vakcinacije u BiH predstavlja činjenica da se ovi podaci prikupljaju na više instanci, te da ne postoji jedinstvena centralna baza podataka o vakcinisanim osobama u BiH. Podaci koji se objavljuju na stranim statističkim portalima kada je riječ o BiH u većini slučajeva nisu blagovremeni upravo iz razloga nepostojanja jedinstvene evidencije. Tako je, prema podacima portala Ourworldindata, 4. Decembra 2021. godine u BiH procenat vakcinisanih dvjema dozama vakcine iznosio 22%, dok podaci nakon tog datuma za našu zemlju ne postoje. Ipak, zvanični podaci koji postoje ukazuju na to da se odziv stanovništva na vakcinaciju protiv COVID-19 razlikuje u pojedinim dijelovima BiH. Prema posljednjim podacima Zavoda za javno zdravstvo FBiH (ZZJZ FBiH) o provedenoj imunizaciji u ovom entitetu, zaključno sa 2. Januarom 2022, u Kantonu Sarajevo (KS) je objema dozama vakcine protiv COVID-19 vakcinisano 41% stanovništva, dok je nešto više od 3% primilo i treću dozu. U Bosansko-podrinjskom kantonu (BPK) je 42,4% stanovništva vakcinisano prvom dozom, a 2,3% trećom dozom vakcine. Međutim, kako su još u oktobru prošle godine za Istinomjer potvrdili iz ZZJZ FBiH, izvještaji ne uključuju podatke o osobama vakcinisanim izvan BiH, jer ih svi kantoni nisu dostavili. Ipak zabrinjava podatak da u čak četiri kantona procenat vakcinisanih ne doseže ni 20% – Posavskom (17,8%), Unsko-sanskom (16,4%), Kantonu 10 (12%) i Zapadno hercegovačkom (11,5%) (<https://istinomjer.ba/bih-i-dalje-na-zacelju-prema-procentu-vakcinisanih-protiv-covid-19/>).

U entitetu Republika Srpska (RS) od početka kampanje vakcinacije do sada je prvom dozom vakcina protiv koronavirusa vakcinisano oko 380.000 građana, drugu dozu primilo je oko 317.000, a treću oko 56.000 osoba. Ukoliko to preračunamo u procentima, i ukoliko računamo odraslo stanovništvo RS-a radio se o procentu od oko 40 posto osoba koje su ušle u sam proces vakcinacije. U ovaj broj ne ulaze osobe koje su vakcinisane van teritorije Republike Srpske, jer nemamo potpuno ažuriranu evidenciju tako da se taj broj približava oko 50 posto našeg stanovništva koje je kompletno vakcinisano. Najviše vakcinisanih je u starijoj grupi od 65 i više godina, jer je starije stanovništvo pažljivo pratilo i slušalo

savjete i preporuke epidemiologa. Iza te grupe je radno sposobno stanovništvo, a najmanje vakcinisanih je među djecom i mlađom populacijom. U Republici Srpskoj građanima su na raspolaganju bile sve vrste vakcina rađenih različitim tehnologijama, RNK, vektorske i inaktivisane vakcine. Građani su mogli birati između vakcina Pfizer/BioNTech, Moderna, Sinopharm, Sinovac i Sputnik.

S više od 7.000 preminulih od posljedica zaraze koronavirusom BiH je među deset zemalja u svijetu po smrtnosti na milion stanovnika. Prema podacima do kojih je Anadolu Agency (AA) došla iz entitetskih institucija, u 2020. povećan je broj izvršenih samoubistava u odnosu na godinu ranije. U Bosni i Hercegovini je u 2020. godini samoubistvo izvršilo 411 osoba, od čega 193 u Federaciji BiH, a 218 u entitetu Republika Srpska (RS). Ministarstvo unutrašnjih poslova RS evidentiralo je 218 samoubistava, što je za 7,9 posto više u odnosu na 2019. godinu. Prema polnoj strukturi izvršilaca, 170 je muškog i 48 je ženskog pola. Čak 62 posto izvršilaca su lica starija od 60 godina, naveli su iz MUP-a RS (Deković, 2021).

Za razliku od zemalja iz regiona u Bosni i Hercegovini vakcinacija stanovništva krenula je dosta kasno, a većina stanovništva svoju prvu dozu dobila je u Republici Srbiji koja je i donirala veću količinu vakcina Bosni i Hercegovini. Takođe, u Bosni i Hercegovini nije bilo covid propusnica, a mjere zaštite pored vakcinacije su se uglavnom svodile na nošenje maski u zatvorenom i otvorenom prostoru, držanju distance u zatvorenom prostoru, ograničenjima u broju ljudi koji mogu biti prisutni unutar ustanova, izolacije i samolizolacije oboljelih i lica s kojima su bili u kontaktu. Policijski čas kao mjera uvedena je u pojedinim gradovima u zavisnosti od broja oboljelih i trajala je uglavnom od 1 do 3 mjeseca. Za prelazak granice stanovništvo BiH moralo je da pokaže uvjerenje o vakcinaciji što je motivisalo pojedine građane da se vakcinišu. Uglavnom, čitavo društvo je bilo ne samo u jednoj vrsti fizičke izolacije zbog pandemije virusa korone, nego i u socijalnoj izolaciji, jer im je kretanje bilo ograničeno, kao i svakodnevna komunikacija i druženje sa kolegama na poslu i prijateljima. Radne aktivnosti većine kompanija prebačene su na rad od kuće, a oni koji su morali da nastave da rade na radnom mjestu unutar kompanije morali su se pridržavati striktnih zaštitnih mjera.

Situacija u Bosni i Hercegovini je bila dosta teška ne samo zbog borbe protiv pandemije, nego i zbog same egzistencije stanovništva. Brojne kompanije su zatvorene ili su smanjile svoje kapacitete zbog čega su mnogi ostali bez posla. Ionako teška ekonomska, politička i socijalna situacija u zemlji još više je narušena pojavom virusa korona, te su posljedice na sve aspekte života građana bile nesagledive.

3. UTICAJ PANDEMIJE COVID-19 NA FIZIČKO I MENTALNO ZDRAVLJE LJUDI

Pandemija COVID-19 osim uticaja na fizičko zdravlje ima i vrlo značajan uticaj na mentalno zdravlje u smislu posljedičnoga psihološkog distresa i pojave simptoma psihičkih poremećaja. Taj uticaj ne možemo ekstrapolirati od stresa uzrokovanog prilagodbenim akcijama na epidemiju koronavirusa u smislu provođenja socijalne izolacije u kojoj se značajno mijenjala struktura i sadržaj našeg života (Brečić et al, 2020).

Pandemija COVID-19 u potpunosti je uticala na život svakog pojedinca u svijetu pa tako i u Bosni i Hercegovini (BiH). Osim velikih posljedica na zdravstveni i ekonomski sistem pandemija je ostavila i značajne posljedice na mentalno zdravlje mnogih ljudi. Pandemija koronavirusa mnogima je predstavljao izvor svakodnevnog stresa i zabrinutosti. Razlike u doživljavanju i ponašanju tokom pandemije dijelom su uzrokovane razlikama u ličnosti. Stoga su se mnoga aktualna istraživanja usmjerila na povezanost osobina ličnosti s ishodima poput pridržavanja zdravstvenih mjera, zabrinutosti i prilagođavanja na lockdown. Otpornije osobe bolje se prilagođavaju na lockdown i socijalnu izolaciju, a osobine ličnosti takvih osoba koje su bile naglašene jesu visoka savjesnost i ekstraverzija, te niski neuroticizam (Vukušić, 2021).

Pandemija, kao izraziti stresor s atribucijom nepoznatog, nepredvidivog i životno ugrožavajućeg, uticala je na snažnu adaptacijsku reakciju kod svih ljudi. Postala je izvor stresa i generator tjeskobe na novonastalu situaciju. Proces suočavanja sa stresom u vidu emocionalnih, misaonih i ponašajnih reakcija, omogućuje nam reakciju u kriznoj situaciji i evolucijski je posebno važna. Prilagođavanje dovodi organizam u stanje pripravnosti i omogućuje brzu reakciju. Problem nastaje kada nakon emocionalne reakcije nastupi ona razumska reakcija ili kognitivna obrada, kada svemu doživljenom dajemo određeni značaj. Kako će neko reagovati na stres zavisi s jedne strane o karakteristikama stresnog događaja, a s druge strane o raznolikosti naših ličnosti, različitosti naših prilagodbenih potencijala, naše otpornosti na stres, psihofizičkog stanja u kojemu nas je stres zadesio kao i objektivne socijalne situacije u kojoj se nalazimo (siromaštvo, usamljenost, mreža socijalne podrške i sl.) (Brečić et al, 2020).

Obavezni lockdown za mnoge je imao nepovoljne posljedice poput pojave depresivnih i anksioznih smetnji (Moccia et al, 2020; Wang et al, 2020). Ipak, dok određena situacija kod nekih ljudi može izazvati uznemirenost, drugi se pojedinci na istu situaciju bolje prilagođavaju (Oshio et al, 2018). U osnovi tih razlika mogu biti upravo razlike u nekim osobinama ličnosti. Sposobnost prilagođavanja pojedinca na opasne i prijeteeće situacije naziva se otpornost (Masten et al,

1999), a osobine ličnosti zajedničke otpornijim ljudima jesu niski neuroticizam te visoka savjesnost i visoka ekstraverzija (Grant et al, 2009; Morales-Vives et al, 2020; Oshio, 2018). Brooks i saradnici (2018) ističu upravo osobinu otpornosti kao zaštitni faktor u prilagođavanju na neizvjesne situacije, zbog čega bi se otporniji ljudi trebali bolje nositi i s teškoćama u lockdownu.

Morales-Vives i saradnici (2020) ukazuju da su otporniji ljudi razvijali pozitivnije strategije nošenja s novom pandemijom, imali pozitivnije stavove o pandemiji, te da su se bolje prilagodili na lockdown. Osim toga, bolje su se nosili s neizvjesnošću situacije, imali su uspješnije rutine rada kod kuće, te su koristili humor kako bi prevladali strah (Morales-Vives et al, 2020). Jokić-Begić i suradnice (2020) također potvrđuju zaštitni efekt osobne otpornosti u očuvanju psihičkog zdravlja za vrijeme pandemije.

Uticaj COVIDA-19 na mentalno zdravlje djece i adolescenata je bio specifičan i zbog same pojave sazrevanja kroz koju ova populacija prolazi. Početak adolescencije koincidira s pojavom puberteta, karakterističnom po nastanku niza organskih, fizioloških i psihičkih promjena. Paralelno s tim, započinju anatomsko-fiziološke i hormonalne promjene. U adolescentnom periodu osoba je opsjednuta dokazivanjem i promocijom vlastitog identiteta. Opšta percepcija o ličnom identitetu individue, prvenstveno je uslovljena njenim subjektivnim osjećanjem, odnosno samoprocjenom stasavanja u integralnu i autonomnu ličnost. Ta slika o sebi implicira izoštravanje predstave o vlastitom tijelu, rodnoj pripadnosti, seksualnoj i radnoj sposobnosti, te socijalnoj prihvaćenosti i samostalnosti (Macanović, 2020).

Pandemija COVID-19 dotaknula je sve aspekte života ljudi, uključujući mentalno zdravlje. Mentalno zdravlje djece i adolescenata može se promovirati i zaštititi, a samim tim se mogu i liječiti. Sve više raste svijest o potrebi sveobuhvatnog pristupa i pristupa zasnovanih na podršci zajednice i psihosocijalnoj podršci, uključujući promociju mentalnog zdravlja, i pristupa koji se bave stavovima i ponašanjem koji štete mentalnom zdravlju. Sigurno i smisleno angažovanje i učešće djece, adolescenata, roditelja i njegovatelja i šire zajednice je od ključne važnosti za osiguravanje poboljšanog pristupa mentalnom zdravlju i psihosocijalnoj podršci za sve. Slično kao i opšte zdravlje, djeca i odrasli doživljavaju mentalno zdravlje u spektru koji se kreće od pozitivnog mentalnog blagostanja preko blažih simptoma narušenog zdravlja, do poremećaja i psihosocijalnog invaliditeta. Prvi i najvažniji korak u rješavanju bilo kojeg problema mentalnog zdravlja je njegovo razumijevanje i prepoznavanje, te stvaranje poticajnog okruženja kod kuće, u školama i zajednici za rješavanje problema.

Oko 500.000 djece i mladih u Bosni i Hercegovini (BiH) bilo je pogođeno zatvaranjem svih obrazovnih ustanova širom zemlje sredinom marta 2020.

Obrazovne vlasti u zemlji morale su da se prilagođavaju na ovu situaciju, uz istovremeno ulaganje napora u sprečavanje i minimiziranje gubitaka u učenju i nejednakosti. Pandemija COVID-19 je izazvala nezapamćene poremećaje u obrazovanju. U ovako vanrednim situacijama djeca nisu pohađala školu, što je povećalo njihovu ranjivost na nasilje i mentalni stres, dok su usluge ukinute ili premještene na internet. Pretjerano korištenje interneta, pored prednosti kada je u pitanju praćenje online nastave ima i brojne negativne strane, a jedna od njih je i povećan broj slučajeva syberbullyinga.

Ono što je karakteristično za Bosnu i Hercegovinu jeste da ni danas nemamo centralizovane podatke o mentalnom zdravlju građana za vrijeme pandemije, jer su mnogi centri za mentalno zdravlje i dnevni boravci za mentalno oboljele u toku pandemije virusa korone bili pretvoreni i kovid ambulante. Mnogi građani, a među njima i mladi, često zbog složenosti situacije sami su uzimali i na svoju odgovornost razne lijekove za smirenje.

4. SOCIJALNO NEPRILAGOĐENO PONAŠANJE ADOLESCENATA TOKOM PANDEMIJE COVID – 19

Pandemija ulazi u treću godinu, bez obzira na određene oscilacije, ona je tu i COVID-19 će biti još neko vrijeme s nama. Novonastalo stanje uticalo je i na ekonomiju i društveni život, ali i na zdravstveni sistem. Posljedice su nesagledive, ali su najteže kada je u pitanju fizičko i mentalno zdravlje. Mnoge analize ukazuju na brojne psihičke poremećaje odraslih za vrijeme pandemije COVIDA – 19, ali jako je malo validnih pokazatelja kada je u pitanju mentalno zdravlje adolescenata u tom periodu. Kao što znamo razdoblje srednje škole povezano je s fizičkim, ali i mentalnim i psihičkim sazrijevanjem osobe. Negativni aspekti pandemije svakako su razlog povećanog broja adolescenata sa simptomima depresije, anksioznosti i stresa.

Najnovije dostupne procjene navode da više od svakog sedmog adolescenta uzrasta 10–19 godina na svijetu ima dijagnostikovan mentalni poremećaj. Skoro 46.000 adolescenata umire od samoubistva svake godine, što ovaj uzrok svrstava u pet glavnih uzroka smrti za njihovu starosnu grupu. Pandemija zaista jeste uzela svoj danak. Prema prvim nalazima međunarodnog istraživanja među djecom i odraslima u 21 zemlji koje su sprovedi UNICEF i Gallup – čiji je kratak pregled dat u izvještaju Stanje djece u svijetu u 2021. godini – svaka peta mlada osoba starosti 15–24 godina izjavila je da se često osjeća depresivno ili da nije zainteresovana za bilo šta. Prema najnovijim podacima UNICEF-a, najmanje svako sedmo dijete na globalnom nivou je direktno pogođeno mjerama karantina i zabrane

kretanja, dok je više od 1,6 milijardi djece pretrpilo neki gubitak u pogledu obrazovanja. Prekinute rutine, obrazovanje, rekreativne aktivnosti, kao i zabrinutost za prihode i zdravlje porodice, dovode do toga da se mnogi mladi osjećaju uplašeno, ljuto i zabrinuto za svoju budućnost. Na primjer, istraživanje sprovedeno preko interneta u Kini početkom 2020. godine, koje se citira u izvještaju "Stanje djece u svijetu", pokazalo je da skoro jedna trećina ispitanika osjeća strah ili anksioznost. Iako je uticaj na živote djece nemjerljiv, nova analiza Londonske škole ekonomije u izvještaju navodi da se izgubljeni doprinos ekonomijama zbog mentalnih poremećaja koji dovode do invaliditeta ili smrti kod mladih procjenjuje na skoro 390 milijardi američkih dolara godišnje (Unicef, 2021).

I u normalnim uslovima često dolazi do svađa i sukoba adolescenata sa roditeljima, zbog nametanja autoriteta koji oni u to vrijeme često odbacuju tražeći modele ponašanja u vršnjacima ili medijskom okruženju. Izlaz iz sukoba i neslaganja oni najčešće traže van kuće u društvu sa vršnjacima ili drugim bliskim osobama. Sve to upućuje na jedno turbulentno vrijeme odrastanja i sazrijevanja koje sa sobom nosi brojne poteškoće. Ipak u vanrednim situacijama taj period je još složeniji. Zbog vanrednog stanja u mnogim zemljama pa tako i u Bosni i Hercegovini usljed pandemije virusa korona, djeca i adolescenti su teško podnosili socijalnu izolaciju. U okolnostima, gdje je ograničeno kretanje zbog policijskog časa, mladi su bili primorani da većinu vremena provode u kući, izolovani i lišeni uobičajenih svakodnevnih aktivnosti i kontakata. Većinu vremena provodili su usamljeni u sobi i na društvenim mrežama živjeći zapravo u virtuelnom svijetu. U takvim okolnostima gdje su ograničeni sa kretanjem i na komunikaciju samo sa užim članovima porodice često dolazi do određenih frustracija koje su posljedica upravo usamljenosti i izolovanosti. Ljutnja, depresija, povučenost, odbijanje da pomognu u kućnim poslovima, kasno liježanje i kasno ustajanje, frustriranost na školske obaveze koje moraju da rade učenjem na daljinu ili kroz online nastavu, praćenje nastave preko televizije, zapuštenost i neodržavanje lične higijene samo su neke od karakteristika adolescenata za vrijeme pandemije virusa korona (Macanović, 2020).

Takođe, jedna od karakteristika adolescenata u ovakvim okolnostima koja je indikativna jeste i pasivnost. Nepostojanje motivisanosti da se mladi prilagode ovakvim okolnostima i organizuju svoje vrijeme je uobičajena pojava kod većine. Čak i kada su imali mogućnost da izađu napolje i da koristeći preventivna sredstva (maske i rukavice) prošetaju i druže sa vršnjacima, ta inicijativa nije bila izražena u dovoljnoj mjeri. Oni su i dalje radije virtuelno održavali kontakt sa vršnjacima ili gledali jutjubere koji su mnogima i danas uzori. Iako su mnogima i roditelji zabranjivali izlazak van kuće, a kada je to u ovakvim okolnostima bilo i moguće, većina adolescenata to nisu u dovoljnoj mjeri koristili ili su njihova kretanja svedena na najmanju mjeru. Svakako da je sve to ostavilo traga i na njihovom ponašanju koje je

često neprilagođeno i ukazuje na neke od poremećaja u ponašanju kao što su agresivnost, povučenost, plašljivost, depresija i dr. Ovakvo stanje u čitavom društvu, ali i svijetu uopšte, sigurno će ostaviti i određene posljedice na ponašanje, i uopšte na razvoj i formiranje ličnosti, djece i adolescenta ponajviše zbog jedne vrste socijalne isključenosti koja nam je nametnuta i na koju nismo mogli pravovremeno da utičemo kako do toga ne bi došlo (Macanović, 2022).

Posljedice pandemije COVIDA – 19 su i razni oblici poremećaja u ponašanju djece i mladih o kojima još uvijek nema dovoljan broj naučnih istraživanja. Poremećaji u ponašanju jesu ona ponašanja koja se znatnije razlikuju od uobičajnog ponašanja većine mladih određene sredine, ponašanja koja su štetna i/ili opasna kako za osobu koja se tako ponaša, tako i za njezinu širu okolinu te ponašanja koja zbog toga iziskuju dodatnu stručnu i/ili širu društvenu pomoć radi uspješne socijalne integracije takve osobe. Ovakva ponašanja dolaze do izražaja u vanrednim i nekim složenim situacijama. Za vrijeme pandemije COVIDA -19 najizraženiji vidovi poremećaja kod adolescenata bili su strah, potištenost i depresija. U pandemiji COVID-19 zabilježeni su brojni izvještaji o suicidalnom ponašanju zbog problema povezanih sa strahom, na primjer, strah od zaraze, strah od infekcije drugih, strah od smrti, strah za druge, strah od karantina i strah od uticaja na mentalno zdravlje. Potištenost je poremećaj u ponašanju koji prethodi depresiji. Depresija je psihološko stanje u kome intenzitet i trajanje žalosti nisu u skladu s pretrpljenim gubitkom i izvorom emocionalnog problema. Potištena djeca su mrzovoljna, bezvoljna, šutljiva, povučena, pasivna, plačljiva, zabrinuta, nemaju apetita, razdražljiva i nesnošljiva. Posljedica potištenosti i depresije jeste pokušaj ili izvršenje samoubistva. Iako strah ima nekoliko destruktivnih ishoda, jedan od najopasnijih je svakako samoubijstvo (Macanović, 2020).

Iako u Bosni i Hercegovine ne postoji jedinstvena baza podataka koja bi dala validne podatke i broju mentalno oboljelih evidentno je da normalizacijom uslova nakon ukidanja svih mjera vezanih za pandemiju COVID – 19 da se djeca i adolescenti još uvijek teško privikavaju na redovnu nastavu, da im je koncentracija lošija nego ranije, da je evidentna nemotivisanost za rad, da još uvijek previše vremena provode na računarima i mobilnim telefonima, a ne u parkovima i školskim dvorištima. Sve to ukazuje na posljedice s kojima ćemo se morati suočavati još dugo vremena, a koje su kao devijantna pojava ostavile velikog traga na sve životne tokove cjelokupnog stanovništva.

5. ZAKLJUČAK

Tokom pandemije virusa COVID – 19 pojedinci i društvo u cijelini suočili su se sa brojnim izazovima u oblasti očuvanja zdravlja kako fizičkog tako i mentalnog, kao i sa nizom drugih problema koji su prouzrokovani virusom. U fokusu zaštite građana od pandemije bile su ranjive i rizične kategorije stanovništva prije svega starije osobe i osobe narušenog zdravlja. Ove kategorije su svakako najviše bile i ugrožene, te je i smrtnost ove kategorije stanovništva bila i najveća. Međutim, djeca i adolescenti su takođe bili ugroženi, najviše socijalnom izolacijom i ograničenim kretanjem. On line nastava, ograničeno kretanje, nedostatak žive ri-ječi i kontakta sa prijateljima, druženja, slobodne aktivnosti, sumorne scene i svakodnevnosti vijesti o visokoj stopi smrtnosti, smrtni slučajevi u užoj i široj porodici, nošenje maski, nedostatak namjernica, medijska nedosljednost i propaganda oko značaja vakcinacije, nedostatak vakcina i drugi faktori koji su ih okupirali bili su rizični faktori koji su prouzrokovali brojne mentalne probleme, kao i određene vidove socijalno neprilagođenog ponašanja. Neki od poremećaja u ponašanju koji su bili najviše ispoljavani kod djece i adolescenata su svakako strah, potištenost, depresija, plašljivost i suicidalno ponašanje.

Nažalost posljedice pandemije COVID-19 će se tek vidjeti kod ove populacije stanovništva, ali i strahovi i fobije od sličnih okolnosti. Zato je veoma važno da tokom njihovog daljeg odrastanja i školovanja posebnu pažnju obratimo na njihovo mentalno zdravlje i edukaciju kako i na koji način mogu potražiti pomoć, ako se indikuju određeni simptomi poremećaja. Vjerujemo da će i brojna istraživanja koja će se sprovoditi nakon normalizacije uslova u našem društvu izazvanom pandemijom virusa korona potvrditi ove pretpostavke i da ćemo morati u budućnosti da se bavimo i socijalno neprilagođenim ponašanjem adolescenata i njenom prevencijom u uslovima vanrednih okolnosti. Sve to ukazuje na brojne uzroke koji mogu uticati na socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata i osjetljivost ovog društvenog problema koji sigurno zahtijeva i veću pažnju i angažovanost kako nauke, tako i društvenih institucija.

LITERATURA

- Aschwanden, D. Strickhouser, J. E. Sesker, A. A. Lee, H. J. Luchetti, M. Stephan, Y. Sutin, A.R. Terracciano, A. (2020). Psychological and behavioural responses to coronavirus disease 2019: the role of personality. *European Journal of Personality*, 35(1), pp. 51–66.
- Brečić, P. Jendričko T. Vidović D. Makarić P. Ćurković M. Ćelić I. (2020). Utjecaj pandemije COVID-19 na pacijente s anksioznim i depresivnim poremećajima. *Medicus*, 29(2), pp. 237–242.
- Brooks, S. K. Webster, R. K. Smith, L. E. Woodland, L. Wessely, S. Greenberg, N. Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395, pp. 912–920.
- Brooks, S. Amlôt, R. Rubin, G. J. Greenberg, N. (2018). Psychological resilience and post-traumatic growth in disaster-exposed organisations: overview of the literature. *Journal of the Royal Army Medical Corps*, 166, pp. 52–56.
- Carvalho, L. F. Pianowski, G. i Gonçalves, A. P. (2020). Personality differences and COVID-19: are extroversion and conscientiousness personality traits associated with engagement with containment measures? *Trends in Psychiatry and Psychotherapy*, 42, pp. 179–184.
- Clark, C. Davila, A. Regis, M. Kraus, S. (2020). Predictors of COVID-19 voluntary compliance behaviors: An International investigation. *Glob Transit*. 2020; 2: 76–82. doi: 10.1016/j.glt.2020.06.003.
- Costa P. T. Jr. McCrae, R. R. (1988). From catalog to classification: Murray's needs and the five-factor model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(2), pp. 258–265.
- Grant, S. Langan-Fox, J. Anglim, J. (2009). The big five traits as predictors of subjective and psychological well-being. *Psychological Reports*, 105, pp. 205–231.
- Macanović, N. (2020). Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata. Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Moccia, L. Janiri, D. Pepe, M. Dattoli, L. Molinaro, M. De Martin, V. Chieffo, D. Janiri, L. Fiorillo, A. Sani, G. Di Nicola, M. (2020). Affective temperament, attachment style, and the psychological impact of the COVID-19 outbreak: an early report on the Italian general population. *Brain, Behavior, and Immunity*, 87, pp. 75–79.
- Morales-Vives, F. Dueñas, J. M. Vigil-Colet, A. Camarero Figuerola, M. (2020). Psychological Variables Related to Adaptation to the COVID-19 Lockdown in Spain. *Frontiers in Psychology*, 11, Dostupno na: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.565634>. Očitano: 21. 05. 2022.

- Shiina, A. Niitsu, T. Kobori, O. Idemoto, K. Hashimoto, T. Sasaki, T. Igarashi, Y. Shimizu, E. Nakazato, M. Hashimoto, K. Iyo, M. (2020). Relationship between perception and anxiety about COVID-19 infection and risk behaviors for spreading infection: A national survey in Japan. *Brain, Behavior and Immunity – Health*, 6.
- Shook, N. Sevi, B. Lee, J. Fitzgerald, H. N. i Oosterhoff, B. (2020). Who's listening? Predictors of concern about COVID-19 and preventative health behaviors. *PsyArXiv*. Na sajtu: <https://doi.org/10.31234/osf.io/c9rfg>. Očitano: 15. 05. 2022.
- Stojanović, R. Macanović, N. (2022). Nasilje putem interneta – cyberbullying. Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Vukušić, N. (2021). Ličnost kao prediktor prilagodbe na pandemiju. *Psihologija ličnosti*. pp. 118 – 130.
- Wang, C. Pan, R. Wan, X. Tan, Y. Xu, L. Ho, C. S. Ho, R. C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, pp. 17–29.
- Zajenkowski, M. Jonason, P. K. Leniarska, M. Kozakiewicz, Z. (2020). Who complies with the restrictions to reduce the spread of COVID-19?: Personality and perceptions of the COVID-19 situation. *Personality and Individual Differences*, Vol. 166, Dostupno na: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110199>. Očitano: 02. 06. 2022.

Internet izvori

- BiH: U RS-u protiv koronavirusa vakcinisano oko 50 posto stanovništva. Na sajtu: <https://www.aa.com.tr/ba/zdravlje/bih-u-rs-u-protiv-koronavirusa-vakcinisano-oko-50-posto-stanovni%C5%A1tva/2488757>. Očitano: 09. 06. 2022.
- Deković, A. BiH: Mentalno zdravlje građana trpi posljedice pandemije, povećan i broj samoubistava. Na sajtu: <https://www.aa.com.tr/ba/korona-virus/bih-mentalno-zdravlje-gra%C4%91ana-trpi-posljedice-pandemije-pove%C4%87an-i-broj-samoubistava/2205054>. Očitano: 05. 06. 2022.
- Jokić-Begić, N. Hromatko, I. Jurin, T. Kamenov, Ž. Keresteš, G. Kuterovac Jagodić, G. Lauri Korajlija, A. Maslić Seršić, D. Mehulić, J. Mikac, U. Tadinac, M. Tomas, J. i Sangster Jokić, C. (2020). Preliminarni rezultati istraživačkog projekta Kako smo? Život u Hrvatskoj u doba korone. Dostupno na: <https://>

- web2020.ffzg.unizg.hr/covid19/2020/06/18/predstavljani-rezultati-istrazivanja-kako-smo/. Očitano: 23. 03. 2022.
- Sijah, D. (17. januar 2022). BiH i dalje na začelju prema procentu vakcinisanih protiv COVID-19. Istinomjer. Dostupno na: <https://istinomjer.ba/bih-i-dalje-na-zacelju-prema-procentu-vakcinisanih-protiv-covid-19/>. Očitano: 10. 06. 2022.
- Svjetska zdravstvena organizacija. (2020a). Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 51. World Health Organization. Dostupno na: <https://who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200311-sitrep-51-covid-19.pdf?usg=AOvVawloarjuQqotu0PJC4G71v0Z/> Očitano: 10. 05. 2022.
- Svjetska zdravstvena organizacija. (2020b). Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 66. World Health Organization. Dostupno na: https://www.who.int/docs/defaultsource/coronaviruse/situation-reports/20200326-sitrep-6-covid-19.pdf?sfvrsn=9e5b8b48_2/. Očitano: 12. 02. 2022.
- Uticaj pandemije COVID-19 na loše mentalno zdravlje djece i mladih predstavlja „vrh ledenog brijega. UNICEF. Dostupno na: <https://www.unicef.org/bih/objave-medijima/uticaj-pandemije-covid-19-na-lo%C5%A1e-mentalno-zdravlje-djece-i-mladih-predstavlja-%E2%80%99Evrh>. Očitano: 26. 05. 2022.
- Worldometers. (2021). COVID-19 Coronavirus Pandemic. Dostupno na: <https://www.worldometers.info/coronavirus> Očitano: 10. 06. 2022.

Nebojša Macanović*

SOCIALLY INAPPROPRIATE BEHAVIOR OF ADOLESCENTS DURING THE COVID-19 PANDEMIC WITH AN OVERVIEW TO VACCINATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

During the corona virus pandemic, the lives of citizens and their activities took place in complex conditions, and due to the state of emergency, children and adolescents found it difficult to endure social isolation. In such circumstances, where movement is restricted due to curfew, young people were forced to spend most of their time at home, isolated and deprived of their usual daily activities and contacts. In such circumstances, where they are limited with movement and communication only with close family members, certain frustrations often occur, which are the result of loneliness and isolation. Of course, all this leaves a mark on their behavior, which is often inappropriate and indicates some of the behavioral disorders such as aggression, withdrawal, timidity, depression, etc. This situation in the society caused by the pandemic will certainly leave certain consequences on behavior, and in general on the development and formation of personality, children and adolescents, mostly due to a kind of social exclusion imposed on us and which we could not influence in time. The aim of this paper is to identify the most common forms of socially maladaptive behavior in adolescents, caused by the coronary virus pandemic, and to indicate the importance of an adequate pedagogical and psychological approach in this population in emergency circumstances.

Keywords: *pandemic, socially maladaptive behavior, adolescents, vaccination, social exclusion.*

* PhD in Pedagogy, Associate Professor, Faculty of Political Science, University of Banja Luka, Republic of Bosnia and Herzegovina. Study program Social Work.
E-mail: nebojsa.macanovic@fpn.unibl.org